

MUSTAQILLIK YILLARIDA O‘ZBEK DAVLATCHILIGI TARIXIGA OID ILMIY TADQIQOTLARNING OLIB BORILISHI

Azizov Ikromjon Shadibayevich

Ilmiy rahbar, Tarix fanlari bo‘yicha (PhD) falsafa doktori
Perfect-university Gumanitar fanlar kafedrası dotsenti,
Orcid id: 0009-0005-9179-070X, Tel.: +99833 747-96-11,
e-mail: azizov.ikrom@perfectuniversity.uz

Boboxodjayev Ubaydillo Izatullayevich

Perfect University Ijtimoiy fanlar Tarix yo‘nalishi

Tel.: +99894 251-88-88

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20325980>

Annotatsiya: Mazkur maqolada mustaqillik yillarida o‘zbek davlatchiligi tarixini o‘rganish bo‘yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlarning asosiy yo‘nalishlari tahlil qilinadi. Unda sovet davrida shakllangan mafkuraviy yondashuvlardan voz kechish, tarixiy jarayonlarni manbalar asosida xolis yoritish, o‘zbek davlatchiligining qadimgi ildizlari, ilk shaharsozlik va voha davlatchiligi, o‘rta asr davlatlari, Amir Temur va Temuriylar davri, xonliklar, Turkiston Muxtoriyati hamda mustaqil O‘zbekiston davlatchiligi masalalarining tadqiq etilishi yoritiladi. Shuningdek, maqolada tarixshunoslik, manbashunoslik, arxeologiya, numizmatika, epigrafika va diplomatiya tarixi kabi yo‘nalishlarda yaratilgan ilmiy ishlarning ahamiyati ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: o‘zbek davlatchiligi, mustaqillik, tarixshunoslik, manbashunoslik, arxeologiya, voha davlatchiligi, Amir Temur, Turkiston Muxtoriyati, milliy tarix, ilmiy tadqiqot.

SCIENTIFIC RESEARCH ON THE HISTORY OF UZBEK STATEHOOD DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE

Abstract. This article analyzes the main directions of scientific research on the history of Uzbek statehood during the years of independence. It examines the rejection of ideological approaches formed in the Soviet period, the objective interpretation of historical processes based on sources, the study of the ancient roots of Uzbek statehood, early urbanization, oasis statehood, medieval states, the era of Amir Temur and the Timurids, the khanates, Turkestan Autonomy and the statehood of independent Uzbekistan. The article also highlights the significance of scientific works in historiography, source studies, archaeology, numismatics, epigraphy and the history of diplomacy.

Keywords: Uzbek statehood, independence, historiography, source studies, archaeology, oasis statehood, Amir Temur, Turkestan Autonomy, national history, scientific research.

ПРОВЕДЕНИЕ НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ ПО ИСТОРИИ УЗБЕКСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

Аннотация. В статье анализируются основные направления научных исследований по истории узбекской государственности в годы независимости. Рассматриваются отказ от идеологических подходов советского периода, объективное освещение исторических процессов на основе источников, изучение древних корней узбекской государственности, ранней урбанизации, оазисной государственности, средневековых государств, эпохи Амира Темура и Темуридов, ханств, Туркестанской автономии и государственности независимого Узбекистана. Также раскрывается

значение научных работ, созданных в области историографии, источниковедения, археологии, нумизматики, эпиграфики и истории дипломатии.

Ключевые слова: узбекская государственность, независимость, историография, источниковедение, археология, оазисная государственность, Амир Темура, Туркестанская автономия, национальная история, научное исследование.

Kirish. O'zbekiston mustaqillikka erishgach, milliy tarixni o'rganish va uni ilmiy asosda qayta talqin qilish jarayonida tub burilish yuz berdi. Avvalo, tarixiy voqealar va jarayonlarga siyosiy-mafkuraviy qoliplardan xoli, manbalarga tayangan holda yondashish zarurati kuchaydi. Ayniqsa, o'zbek davlatchiligi tarixini o'rganish mustaqillik davri tarixshunosligining eng muhim yo'nalishlaridan biriga aylandi. Chunki davlatchilik tarixi xalqning siyosiy tafakkuri, boshqaruv an'analari, huquqiy madaniyati, diplomatik tajribasi, ijtimoiy tuzilmasi va tarixiy xotirasini o'zida mujassam etadi.

Mustaqillikdan keyin Vatan tarixiga munosabat tubdan o'zgargan, tarixchi olimlar oldiga asl manbalar va dalillarga asoslangan haqqoniy tarixni yaratish vazifasi qo'yilgan edi. Tarixni fan sifatida o'rganish, voqea-hodisalarni qiyosiy va tanqidiy tahlil qilish, tarixiy jarayonlarga ilmiy dunyoqarash asosida baho berish imkoniyatlari kengaydi. Mustaqillik davrida o'zbek davlatchiligi tarixini tadqiq etish faqat qadimgi davlatlar yoki sulolalar tarixini o'rganish bilan chegaralanmadi. Bu jarayon eng qadimgi davrlardan hozirgi kungacha bo'lgan uzluksiz tarixiy taraqqiyotni aniqlash, davlatchilik shakllarining bosqichma-bosqich rivojlanishini ko'rsatish, mahalliy boshqaruv, shahar madaniyati, harbiy-siyosiy tuzilmalar, diplomatik munosabatlar va huquqiy amaliyotlarni yoritish bilan bog'liq holda olib borildi.

Asosiy qism. Mustaqillik yillarida o'zbek davlatchiligi tarixiga oid tadqiqotlarning birinchi muhim xususiyati metodologik yangilanish bilan bog'liq bo'ldi. Sovet tarixshunosligida tarixiy jarayonlar ko'pincha formatsion yondashuv, sinfiy kurash va markazlashgan imperiyaviy talqinlar doirasida izohlangan edi. Mustaqillik davrida tarixiylik, xolislik, manbaviylik, milliy manfaat va sivilizatsiyaviy yondashuv asosiy ilmiy mezon sifatida maydonga chiqdi. B. Ergashev tarixshunoslik tadqiqotlari mavzularining yangilanishi va sifat jihatidan o'zgarishiga 1990-yillar o'rtalaridan boshlab tarixiy tadqiqotlardagi yangilanish jarayoni kuchli turtki berganini ko'rsatadi [3].

Bu davrda tarixshunoslikning asosiy vazifalaridan biri o'zbek xalqining davlatchilik tarixini xolisona o'rganishning ilmiy metodologiyasini shakllantirishdan iborat bo'ldi. Tarixshunoslikka oid adabiyotlarda mustaqillikdan keyin o'zbek davlatchiligi tarixini o'rganish bo'yicha izlanishlar boshlanganligi, uning dastlabki natijalari "O'zbekiston davlatchiligi tarixi ocherklari" va "Очерки по истории государственности Узбекистана" kabi jamoaviy nashrlarda aks etgani qayd etiladi [4]. Ushbu asarlar o'zbek davlatchiligi masalasini qadimgi davrlardan zamonaviy bosqichgacha bo'lgan keng tarixiy jarayon sifatida tahlil qilishga xizmat qildi.

O'zbek davlatchiligi tarixiga oid tadqiqotlarda eng qadimgi davlat uyushmalari, shahar madaniyati va voha davlatchiligi muhim o'rin egalladi. A. Asqarov, A. Sagdullayev, E. Rtveladze, T. Shirinov, R. Sulaymonov, M. Is'hoqov kabi olimlarning arxeologik, yozma va manbashunoslik yo'nalishidagi tadqiqotlari natijasida O'zbekiston hududida davlatchilik ildizlari juda qadimgi davrlarga borib taqalishi ilmiy asosda ko'rsatildi. So'nggi bronza va ilk temir davrida vohalarda

sug'orma dehqonchilik, yirik manzilgohlar, mudofaa tizimlari, hunarmandchilik va boshqaruv belgilarining vujudga kelishi ilk davlatchilik jarayonlari bilan bog'liq holda o'rganildi [5].

T. Shirinov tomonidan ilgari surilgan "voha davlatchiligi" va "shahar-davlatlar" haqidagi konseptual qarashlar o'zbek davlatchiligi tarixining eng qadimgi bosqichlarini izohlashda muhim ilmiy yo'nalishlardan biri bo'ldi. Bu yondashuvga ko'ra, O'zbekiston hududidagi ilk siyosiy uyushmalar Mesopotamiya, Misr, Xitoy va boshqa qadimgi sivilizatsiyalardagi dastlabki shahar-davlatlarga o'xshash tarzda, voha va shahar markazlari negizida shakllangan [3; 4]. Bu qarash qadimgi O'zbekiston tarixini faqat tashqi ta'sirlar mahsuli sifatida talqin qilishga qarshi turdi va mahalliy taraqqiyot omillarini ilmiy muomalaga olib kirdi.

Mustaqillik davri tadqiqotlarida Qanqa, Shoshtepa, Afrosiyob, Ko'ktepa, Jarqo'ton, Sopollitepa, Dalvarzintepa, Kampirtepa, Xolchayon kabi yodgorliklar bilan bog'liq izlanishlar davlatchilik tarixini manbaviy jihatdan boyitdi. Xususan, Toshkent vohasidagi Qanqa va Shoshtepa yodgorliklarida ilk davlatchilik elementlari aniqlangani, ular O'zbekiston davlatchiligi taraqqiyotida muhim o'rin egallashi tarixshunoslik adabiyotlarida qayd etilgan [5]. Bunday tadqiqotlar o'zbek davlatchiligi tarixini yozma manbalar bilan birga arxeologik dalillar asosida yoritish imkonini berdi.

Davlatchilik tarixining qadimgi bosqichlarini o'rganishda qadimiy shaharlar yubileylarining ilmiy ahamiyati ham katta bo'ldi. 1997-yilda Buxoro va Xivaning 2500 yilligi, 2002-yilda Termizning 2500 yilligi va Shahrisabzning 2700 yilligi, 2006-yilda Qarshining 2700 yilligi, 2007-yilda Samarqandning 2750 yilligi va Marg'ilonning 2000 yilligi, 2009-yilda Toshkentning 2200 yilligi keng nishonlandi. Ushbu yubileylar munosabati bilan o'tkazilgan xalqaro konferensiyalar qadimgi shaharsozlik, davlatchilik va madaniy taraqqiyot tarixini chuqurroq o'rganishga xizmat qildi [5].

O'zbekiston Fanlar akademiyasi tizimidagi Tarix instituti, Arxeologiya instituti, Sharqshunoslik instituti, San'atshunoslik instituti, shuningdek, oliy ta'lim muassasalari qoshidagi ilmiy maktablar o'zbek davlatchiligi tarixiga oid tadqiqotlarning institutsional asosini tashkil etdi. "O'zbekiston tarixchilari" ma'lumotnomasida mustaqillik davrida Tarix, Arxeologiya, San'atshunoslik institutlari, O'zbekiston Milliy universiteti va boshqa ilmiy markazlar qoshidagi ixtisoslashgan kengashlar tarixiy tadqiqotlar rivojida katta ahamiyat kasb etgani qayd etilgan [1].

Mustaqillik yillarida akademik Yahyo G'ulomov nomidagi "O'zbek xalqi va davlatchiligi tarixi" respublika ilmiy seminarlari ham muhim ilmiy maydon vazifasini bajardi. Ushbu seminarlar doirasida qadimgi davr tarixi, o'zbek davlatchiligining shakllanish bosqichlari, shahar madaniyati, arxeologik yodgorliklar va manbashunoslik masalalari muntazam muhokama qilindi [5]. Bu ilmiy anjumanlar turli avlod tarixchilari o'rtasida ilmiy muloqot, tanqidiy tahlil va konseptual yangilanishlar uchun zarur sharoit yaratdi.

O'zbek davlatchiligi tarixini o'rganishda manbashunoslik tadqiqotlari alohida ahamiyatga ega bo'ldi. Mustaqillik yillarida Sharqshunoslik instituti fondlarida saqlanayotgan arab, fors, turkiy va o'zbek tillaridagi qo'lyozmalarni kataloglashtirish, sharhlash, nashrga tayyorlash ishlari kuchaydi. Manbashunoslik adabiyotlarida 1997–2001-yillarda "tarix", "tabiiy va aniq fanlar", "tabobat", "Sharq miniatyuralari", "Xivaning qozilik hujjatlari" kabi katalog va to'plamlar nashr qilingani, 4300 dan ortiq qo'lyozma manbalar qisqacha tavsiflangani ko'rsatiladi [6]. Bunday ishlar davlatchilik tarixini yozishda birlamchi manbalar bazasini kengaytirdi.

Epigrafik, numizmatik va arxiv manbalarining o'rganilishi ham o'zbek davlatchiligi tarixiga oid tadqiqotlarni yangi bosqichga olib chiqdi. Qabrtosh bitiklari, tangalar, vaqfnomalar, qozilik hujjatlari, diplomatik yozishmalar, xonliklar arxivlari boshqaruv tizimi, ijtimoiy munosabatlar va huquqiy amaliyotlarni yoritishda muhim dalil bo'lib xizmat qildi. Xiva, Qo'qon xonliklari va Buxoro amirligi arxiv materiallarini o'rganish orqali xonliklar davri davlatchiligi, mahalliy boshqaruv, yer-suv munosabatlari, soliq tizimi va diplomatik aloqalar bo'yicha yangi ilmiy xulosalar chiqarildi [6].

O'rta asrlar davlatchiligini o'rganishda Somoniylar, Qoraxoniylar, G'aznaviylar, Saljuqiylar, Xorazmshohlar, Chig'atoy ulusi, Amir Temur va Temuriylar davri tarixi alohida tadqiq qilindi. Ayniqsa, Amir Temur va Temuriylar davri mustaqillik yillarida milliy davlatchilik tarixining yuksak bosqichi sifatida o'rganildi. Bu davrga oid tadqiqotlarda markazlashgan davlat boshqaruvi, harbiy tuzilma, diplomatiya, qonunchilik, shaharsozlik, ilm-fan, madaniyat va xalqaro aloqalar masalalari keng yoritildi [7].

Temuriylar davri davlat boshqaruvi va diplomatiyasini o'rganishda "Temur tuzuklari", Sharafiddin Ali Yazdiy, Nizomiddin Shomiy, Hofizi Abru, Abdurazzoq Samarqandiy kabi manbalar qayta tahlil qilindi. Mustaqillik davrida Amir Temur shaxsiga munosabat tubdan o'zgardi; u faqat harbiy sarkarda sifatida talqin qilinmay, davlat arbobi, qonun va tartibni mustahkamlagan siyosiy rahbar, xalqaro diplomatiya yuritgan hukmdor sifatida o'rganildi. Bu jarayon o'zbek davlatchiligi tarixida markazlashuv, siyosiy barqarorlik va boshqaruv madaniyati masalalarini qayta baholashga yordam berdi.

XVI-XIX asrlardagi Buxoro xonligi va amirligi, Xiva xonligi, Qo'qon xonligi tarixiga oid tadqiqotlar ham mustaqillik davri tarixshunosligining muhim yo'nalishiga aylandi. Bu davr sovet tarixshunosligida ko'pincha "feodal tarqoqlik", "reaksion tuzum" kabi biryoqlama baholar asosida talqin qilingan edi. Mustaqillik yillarida xonliklar tarixi davlat boshqaruvi, diplomatiya, huquqiy amaliyot, yer egaligi, savdo, shahar hayoti, hunarmandchilik, xalqaro munosabatlar va mahalliy boshqaruv tizimi asosida qayta o'rganildi [8].

O'zbek davlatchiligi tarixiga oid tadqiqotlarning yana bir muhim yo'nalishi Turkiston Muxtoriyati, jadidchilik va XX asr boshlaridagi milliy davlatchilik g'oyalarini o'rganish bo'ldi. Mustaqillikdan keyin jadidlar merosi siyosiy, ma'rifiy va davlatchilik tafakkuri nuqtayi nazaridan qayta baholandi. D. Alimova, R. Abdullayev, S. A'zamxo'jayev, Q. Rajabov kabi tarixchilarning tadqiqotlarida Turkiston Muxtoriyati milliy davlat qurish yo'lidagi muhim siyosiy tajriba sifatida tahlil qilindi [9]. Bu izlanishlar o'zbek davlatchiligi tarixida XX asr boshlaridagi konstitutsiyaviy, parlamentchilik va muxtoriyat g'oyalarini ilmiy asosda yoritishga xizmat qildi.

Mustaqillik davri tarixshunosligida o'zbek davlatchiligining zamonaviy bosqichi, ya'ni O'zbekiston Respublikasining tashkil topishi, konstitutsiyaviy-huquqiy asoslari, davlat boshqaruvi tizimi, fuqarolik jamiyati institutlari, tashqi siyosat va milliy xavfsizlik masalalari ham ilmiy tadqiqot obyektiga aylandi. Bu yo'nalishda siyosatshunoslik, huquqshunoslik, tarix va xalqaro munosabatlar sohalari kesishgan holda izlanishlar olib borildi. Natijada mustaqil O'zbekiston davlatchiligi tarixini qadimgi va o'rta asrlar davlatchilik an'analari bilan bog'liq holda o'rganish imkoniyati kengaydi.

2022-yilda nashr etilgan "O'zbekiston tarixi" ko'p jildligining birinchi jildida tarixni eski mustamlaka va formaçion qarashlardan xoli, sivilizatsiyaviy-sulolaviy yondashuv asosida yoritishga urinish mavjudligi ko'rsatiladi [2]. Ushbu nashrda O'zbekiston tarixining eng

qadimgi davrlardan hozirgacha bo'lgan bosqichlari qisqa faktlar va tarixiy jarayonlar asosida yoritilgani, milliy manfaatlardan kelib chiqqan holda yangi yondashuv taklif etilgani qayd etilgan.

Bu yo'nalishning ahamiyati shundaki, u o'zbek davlatchiligi tarixini faqat sulolalar almashinuvi sifatida emas, tarixiy taraqqiyot, boshqaruv tajribasi, madaniy muhit, huquqiy amaliyot, iqtisodiy asos va xalqaro aloqalar tizimi sifatida talqin qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, sivilizatsiyaviy-sulolaviy yondashuv har bir tarixiy davrni o'z sharoiti, manbalari va ijtimoiy-siyosiy muhitidan kelib chiqib baholashni talab qiladi.

Mustaqillik yillarida o'zbek davlatchiligi tarixiga oid tadqiqotlarda bir qancha muammolar ham saqlanib qoldi. Birinchidan, ayrim davrlar bo'yicha yozma manbalar yetishmasligi yoki ularning tanqidiy nashrlari to'liq tayyorlanmaganligi ilmiy xulosalarning mukammalligiga ta'sir ko'rsatmoqda. Ikkinchidan, arxeologik materiallarni tarixiy talqin bilan bog'lashda ba'zan ehtiyotkorlik yetishmaydi. Uchinchidan, ayrim tadqiqotlarda milliy g'oya bilan ilmiy xolislik o'rtasidagi muvozanatni saqlash zarurati ko'zga tashlanadi. To'rtinchidan, xorijiy tarixshunoslik bilan qiyosiy tahlilni kuchaytirish, qadimgi va o'rta asr manbalarining yangi tarjimalarini tayyorlash, arxiv hujjatlarini ilmiy muomalaga kiritish dolzarb bo'lib qolmoqda.

Shunga qaramay, mustaqillik davrida o'zbek davlatchiligi tarixini tadqiq etishda katta natijalarga erishildi. Ilk davlatchilik, qadimgi shaharlar, voha sivilizatsiyasi, o'rta asr davlatlari, Temuriylar davri, xonliklar, Turkiston Muxtoriyati va mustaqil O'zbekiston davlatchiligi bo'yicha yangi ilmiy qarashlar shakllandi. Bu jarayonda tarixshunoslik, manbashunoslik, arxeologiya, diplomatiya tarixi, numizmatika va epigrafika bir-birini to'ldiruvchi ilmiy yo'nalishlar sifatida namoyon bo'ldi.

Xulosa. Mustaqillik yillarida o'zbek davlatchiligi tarixiga oid ilmiy tadqiqotlar milliy tarixshunoslikning eng muhim yo'nalishlaridan biri sifatida shakllandi. Bu davrda tarixiy jarayonlarni sovet mafkurasi ta'siridan xoli, manbalar asosida, tarixiylik va xolislik tamoyillari bilan o'rganish imkoniyati yuzaga keldi. Ilk davlatchilik, shaharsozlik, voha madaniyati, qadimgi va o'rta asr davlatlari, Amir Temur va Temuriylar davri, xonliklar, Turkiston Muxtoriyati hamda mustaqil O'zbekiston davlatchiligi masalalari bo'yicha yirik ilmiy ishlar yaratildi.

O'zbek davlatchiligi tarixining tadqiq etilishi xalqning siyosiy tafakkuri, boshqaruv tajribasi, huquqiy madaniyati, xalqaro aloqalari va tarixiy xotirasini anglashga xizmat qildi. Bu borada Tarix instituti, Arxeologiya instituti, Sharqshunoslik instituti, O'zbekiston Milliy universiteti, ixtisoslashgan ilmiy kengashlar, respublika seminar va konferensiyalari muhim ilmiy maktab vazifasini bajardi.

Kelgusida o'zbek davlatchiligi tarixini o'rganishda birlamchi manbalarni tanqidiy nashr qilish, xorijiy arxiv va kutubxonalardagi materiallarni ilmiy muomalaga kiritish, arxeologik dalillarni yozma manbalar bilan qiyosiy tahlil qilish, sulolalar va hududlar tarixini kompleks o'rganish, zamonaviy raqamli tarixshunoslik imkoniyatlaridan foydalanish muhim vazifa bo'lib qoladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Асқаров А. Ўзбек халқининг этногенези ва этник тарихи. – Тошкент: Университет, 2007.

2. Азамат Зиё. Ўзбек давлатчилиги тарихи: энг қадимги даврдан Россия босқинига қадар. – Тошкент: Sharq, 2000.
3. Алимова Д.А. История как история, история как наука. – Ташкент: Узбекистан, 2008.
4. Аъзамхўжаев С.С. Туркистон Мухторияти. – Тошкент: Маънавият, 2000.
5. Ўзбекистон тарихчилари. I жилд. Биобиблиографик маълумотнома. Масъул муҳаррир Р.Ҳ. Муртазаева. – Тошкент: Fan va texnologiya, 2012. – 246 б.
6. Ўзбекистон тарихи. Энг қадимги даврлардан бугунги кунгача. I жилд / А. Асқаров ва бошқ. – Тошкент: Маънавият, 2022. – 456 б.
7. Эргашев Б. Тарихшунослик. Ўқув қўлланма. – Самарқанд, 2019. – 252 б.
8. Ўзбекистон давлатчилиги тарихи очерклари / Масъул муҳаррирлар Д.А. Алимова, Э.В. Ртвеладзе. – Тошкент: Sharq, 2001.
9. Эргашев Б. Манбашунослик ва тарихшунослик. Дарслик. – Самарқанд: СамДУ нашри, 2021. – 404 б.
10. Дониёров А.Х. Марказий Осиё халқлари тарихшунослиги. Дарслик. – Тошкент: ТДШУ, 2020. – 350 б.
11. Сагдуллаев А.С. Қадимги Ўзбекистон илк ёзма манбаларда. – Тошкент: Ўқитувчи, 1996.
12. Ртвеладзе Э.В. Цивилизации, государства, культуры Центральной Азии. – Ташкент, 2005.
13. Темур тузуклари / Форсчадан таржима ва изоҳлар. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа бирлашмаси, 1991.
14. Мирзо Улуғбек. Тўрт улус тарихи / Нашрга тайёрловчи Б.А. Аҳмедов. – Тошкент: Чўлпон, 1994.
15. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. – Тошкент: Sharq, 1998.